

بررسی اثربخشی آموزش سواد رسانه ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان

فاطمه کرمانشاهی¹

فریبا عزالدین²

مهدی بدلی³

تاریخ دریافت: 94/10/06

تاریخ پذیرش: 94/11/20

چکیده

هدف پژوهش، بررسی تاثیر آموزش سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان بود. در این پژوهش از روش نیمه‌آزمایشی و طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده شد. جامعه آماری پژوهش حاضر را کلیه دانش‌آموزان پایه اول متوسطه شهرستان تهران تشکیل دادند که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی، یک مدرسه انتخاب شد. مدرسه انتخاب شده دو کلاس پایه اول متوسطه داشت که یکی از این کلاس‌ها، بصورت تصادفی ساده به عنوان گروه آزمایش و کلاس دیگر بعنوان کلاس کنترل انتخاب شدند. روش اجرا بدین ترتیب بود که ابتدا برای هر دو گروه پیش‌آزمون تفکر انتقادی کالیفرنیا اجرا شد، سپس طرح درس 8 جلسه‌ای آموزش سواد رسانه‌ای برای گروه آزمایش اجرا شد اما برای گروه کنترل، هیچگونه آموزشی اعمال نشد، بلافاصله بعد از اتمام آموزش سواد رسانه ای برای گروه آزمایش، پس‌آزمون مهارت‌های تفکر انتقادی برای هر دو گروه اجرا شده و در نهایت با استفاده از آزمون کوواریانس و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به تحلیل یافته‌ها پرداخته شد. نتایج نشان داد که استفاده از آموزش سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی و 4 بعد آن (تحلیل، ارزشیابی، استنباط و استدلال استقرایی) غیر از بعد استدلال قیاسی، تاثیر مثبت و معنی‌داری دارد و می‌تواند باعث رشد این مهارت ضروری در دانش‌آموزان شود.

کلیدواژه‌ها: سواد رسانه‌ای، سواد بصری، مهارت‌های تفکر انتقادی، تحلیل و ارزشیابی.

مقدمه

¹ کارشناس ارشد گروه مشاوره، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

² کارشناس ارشد روانشناسی عمومی، گروه روانشناسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

³ دانشجوی دکتری تکنولوژی آموزشی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) Badali.tech@gmail.com

زندگی امروزه بشر در مقایسه با سده‌های قبل به شدت دچار تحول و دگرگونی شده است. این نوع زندگی به دلیل پیچیدگی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیازمند مهارت‌های خاصی است که از جمله آن‌ها می‌توان به تفکر سطح بالا اشاره کرد. تفکر سطح بالا را می‌توان به عنوان نوعی تفکر غیرالگوریتمی و پیچیده دانست که اغلب راه‌حل‌های متنوعی را تولید می‌کند. تاکنون انواع مختلفی از تفکر سطح بالا شناسایی شده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به تفکر انتقادی اشاره کرد (سالکی¹، 2015).

آلوکایلی² (2012) با بررسی متون موجود درباره تفکر انتقادی به این نتیجه می‌رسد که هنوز در زمینه تعریف تفکر انتقادی اجماع آراء وجود ندارد. با این حال برخی از پژوهشگران به ارائه تعریف‌هایی از این متغیر پرداخته‌اند. برای مثال آندولینا³ (2001) تفکر انتقادی را فرایندی می‌داند که به موجب آن نظرات، اطلاعات و منابعی که آن اطلاعات را فراهم می‌کنند ارزیابی می‌شوند و به طور منسجم و منطقی نظم می‌یابند و با عقاید و اطلاعات دیگر مرتبط می‌شوند. در طی این فرایند، منابع دیگر نیز در نظر گرفته می‌شوند و مفاهیم ضمنی آن‌ها نیز مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. انیس⁴ (1985) نیز تفکر انتقادی را به صورت تفکر منطقی و تیزبینانه تعریف می‌کند که بر روی اینکه چه چیزی را باور کنیم و چه کاری را انجام دهیم تمرکز می‌کند. مرتس⁵ (1991) تفکر انتقادی را چنین تعریف می‌کند: تفکر انتقادی یک فرایند هشیارانه و قصدمند است که به منظور تفسیر و ارزیابی اطلاعات و تجربیات مورد استفاده قرار می‌گیرد.

بررسی هدف‌های آموزشی کشورهای رشد یافته نشان می‌دهد که شکل‌دهی و ایجاد بسترهای مناسب برای تحقق تفکر انتقادی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است چراکه هر کشوری برای رسیدن به رشد و شکوفایی نیازمند افرادی است که دارای تفکر انتقادی بالایی باشند. تفکر انتقادی به‌عنوان یک فرآیند شناختی اساسی برای رشد و بهره‌مندی از دانش در نظر گرفته می‌شود و این نوع از تفکر برای پیشرفت و حل مسئله قابل استفاده است (ملکی و حبیبی پور 1386؛ میری، دیوید، یوری 2007؛ یوسفی و گردانشکن، 2012؛ گل⁵ و همکاران، 2010). سیمپس و نوکارتنی (2002)

1 Saleki

2 Aloqaili

3 Andolina

4 Ennis

5 Gul

رشد تفکر انتقادی را بر ایادگیرندگان فعلی ضرورتی انکارناپذیر می‌داند زیرا بر ایرو یارو بی‌آنا و با واقعیت‌ها پیچیده و به‌سختی عتدر حالت‌تغییر جامع‌ها امروز حیاتی‌است.

در سال‌های اخیر کارشناسان علوم تربیتی در مورد ناتوانایی دانش‌آموزان در زمینه تفکر انتقادی ابراز نگرانی کرده‌اند. تفکر انتقادی در واقع به نقد و تحلیل کشاندن تأثیرات رسانه‌ها و همسالان، تحلیل نگرش‌ها، ارزش‌ها، هنجارهای اجتماعی و اعتقادات، عوامل تأثیرگذار بر آن‌ها و شناسایی اطلاعات مرتبط و منابع اطلاعاتی است. امروزه فرهنگ‌نگر جامع‌مداری منابع اطلاعاتی مختلف و پراز پیام‌های رسانه‌ها است. در «دهکده جهانی» امروز، هر فرد با تلفن همراه یا رایانه شخصی خود در زمانی کمتر از چند ثانیه می‌تواند به راحتی به اطلاعات روز و جهان‌نیدر هر زمینه‌دانش‌بشر دسترسی یابد. دسترسی به اطلاعات امروز هم‌مشکل نیست اما قادر به پردازش و درک تمام پیام‌های رسانه‌ها و یک‌پارچه‌سازی آن‌ها در اختیار ما قرار می‌گیرد، هستیم؟ آیا زمانیکافی را این‌کار داریم؟ سواد رسانه‌ای می‌تواند به عنوان راهکار مناسبی، مهارت‌های برابره‌آموز شده‌ها را در برابر رسانه‌ها موضعی فعال‌نهد داشته‌باشد و در میان حجم انبوهی از اطلاعات که شبانه‌روز در اختیار شقراری می‌گیرد، دست‌یافتنی‌تر کند. سواد رسانه‌ای، توانایی‌های دسترسی و استفاده از رسانه‌ها، تولید پیام و ارتباط با رسانه‌ها، تحلیل و ارزیابی انتقادی محتوای رسانه‌ها تعریف شده است (اوکستراند¹، 2009). هدف سواد رسانه‌ای ارتقای فهم انتقادی و مشارکت فعالانه‌است (فراهانی، 1393).

صحت اطلاعاتی بر روی رسانه‌های مختلف، معلمان و دانش‌آموزان را با چالش اطمینان یافتن از درستی و معتبر بودن آن مواجه می‌سازد. بنابراین ارزشیابی و نقد اطلاعات منتشر شده، جنبه مهمی از فرایند جمع‌آوری اطلاعات است. جوکر و همکاران معتقدند که با مقدار زیاد اطلاعاتی که از رسانه‌های مختلف بدست می‌آید، ضروری است که یادگیرندگان برای تفسیر و استفاده صحیح‌تر از اطلاعات در جهت ساختن دانش خود از سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی برخوردار باشند (به نقل از عباسی‌دومشهری، 1393). سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی به عنوان یک نیاز و ضرورت در عصر اطلاعات با تجهیز افراد به توانمندی‌های تشخیص نیاز به اطلاعات، جایابی، ارزیابی و استفاده موثر و مسئولانه اطلاعات، بقا و کامیابی در این عصر را تا حد بسیاری تضمین می‌کند (بابازاده، 1388). افراد با سواد رسانه‌ای با داشتن تفکری مستدل و منتقدانه مبتنی بر شناخت، توانایی آمایش اطلاعات و استفاده صحیح از آن را در موقعیت‌های گوناگون دارا بوده و به علت شناخت دقیق ماهیت مساله، اندیشیدن اصولی و کشف روابط امور به دنبال خلق نتایج تازه هستند (حافظی و بختیاری، 1383).

¹Oxstrand

امروزه افراد برابری و برودن و شدن با تحولات تشگفت‌انگیز قرن بیست و یکم و مواجهه با انبوهی از رسانه‌ها باید به‌طور فزاینده‌ای مهارت‌های تفکر مخصوصاً تفکر انتقادی را برایتصمیم‌گیریم تا سبوح‌المسالیپسیدیم (نوحی و همکاران، 1393). وجود تفکر انتقادی در استفاده از رسانه‌ها به علت گستردگی و تنوع سطوح کیفی منابع و همچنین وجود اطلاعات غرض‌ورزانه، بسیار موثر و ضروری است. مطالب بسیاری در شبکه‌ها و رایانه یک موضوع به چشم می‌خورد. نکته اصلی این است که صحت و سقم بسیاری از مطالب معلوم نیست زیرا بدون تأیید داوران و خبرگان آن علم منتشر شده است (بابازاده، 1388؛ عباسی‌دومشهری، 1393). این وضعیت باعث شده است تا کاربران پس از دریافت اطلاعات در موضوع مرتبط در استفاده از آنها دچار مشکل شوند؛ در این مرحله است که فرد می‌تواند با اتکالی به تفکر انتقادی در میان انبوهی از اطلاعات به ظاهر مرتب، دست به ارزیابی و گزینش بزند.

پژوهش‌های مختلفی ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای و اثرات آن را بررسی کرده‌اند از جمله آنها، نتایج پژوهش دهقان‌شاد و محمودیکوکنده (1391) نشان داد که شناخت متخصصان آموزش پرورش از رسانه‌ها و کارکرد آنها موجب درک بهتر آنها از موضوع سواد رسانه‌ای خواهد بود. نتایج آشنایی کودکان و نوجوانان با مقوله سواد رسانه‌ای به این موضوع بر می‌گردد که هیچ‌گونه آموزش شایسته‌ای در خصوص سواد رسانه‌ای در نظر آما آموزش رسمی کشور وجود ندارد. ارتباط بین آموزش سواد رسانه‌ای و استفاده هدفمند کودکان و نوجوانان از رسانه‌ها از دیگر نتایج تحقیق است همچنین در این پژوهش مشخص شد که آموزش سواد رسانه‌ای نقش بسزایی در توسعه اجتماع و مشارکت مدنی افراد جامعه خواهد داشت. تقی‌زادو کی (1393) به این نتیجه رسیدند که بومی سازی و ورود آموزش سواد رسانه‌ای به مدارس، منجر به توانمندسازی دانش‌آموزان در استفاده از رسانه‌ها خواهد شد. عباسی‌دومشهری (1393) به این نتیجه رسید که به‌یمنی از سواد اطلاعاتی و مهارت‌های تفکر انتقادی معلمانا نماز مهارت تحلیل، استنباط و ارزشیابی به معنی دار وجود دارد.

ایسنبرگ (2007) نشان داد که مهارت‌های سواد اطلاعاتی و سواد آموزش یا اطلاعاتی در رسانه‌ها برای معلمان و دانش‌آموزان ضروری است. سواد اطلاعاتی و سواد رسانه‌ای در فناوری اطلاعات و رسانه‌ها و این که استانداردهای این مهارت‌ها را تعیین می‌کند و چگونگی اندازه‌گیری آن را مشخص می‌کند. سواد اطلاعاتی و سواد رسانه‌ای در فناوری اطلاعات و رسانه‌ها و این که استانداردهای این مهارت‌ها را تعیین می‌کند و چگونگی اندازه‌گیری آن را مشخص می‌کند. سواد اطلاعاتی و سواد رسانه‌ای در فناوری اطلاعات و رسانه‌ها و این که استانداردهای این مهارت‌ها را تعیین می‌کند و چگونگی اندازه‌گیری آن را مشخص می‌کند. سواد اطلاعاتی و سواد رسانه‌ای در فناوری اطلاعات و رسانه‌ها و این که استانداردهای این مهارت‌ها را تعیین می‌کند و چگونگی اندازه‌گیری آن را مشخص می‌کند.

وســـــ واداطلاعاتیواینترنتتیرابطه‌مثبتومعنا.....اداریوجوددارد.
تنهادرمهارتارزشیابیمعنادارینس.....بتبهمهارت‌های.....دیگرکمتربود.
همچنینیافته‌هایویحاکیازآناستکههیبینمراتمهارت‌هایتفکرانتقادیوسواداطلاعاتیاینترنتیدانشجویاندررشته‌ها
یمختلفتفاوتمعناداریوجوددارد. جمالی (2015) در پژوهش‌هایی این نتیجه رسید که
در رشد ناگهانی سواد رسانه‌ای در مورد رسانه‌های اجتماعی، از مردمان آموخته‌شده سواد رسانه‌ای بی‌کانتظار یغیر منطقی‌اس
ت لذا آموزش سواد رسانه‌ای یک ضرورت است.

با توجه به اینکه فاصله بین نسل‌ها از نظر دسترسی به اطلاعات و روش‌های کسب اطلاعات هر روز به
بیشتر شده و دانش‌آموزان به راحتی می‌توانند اطلاعاتی فراتر از دانسته‌های معلمان خویش را از
رسانه‌هایی که می‌شناسند به دست آورند و حتی گاهی اوقات بسیار جلوتر از معلمین به مطالب جدید
دست یابند و نیز باتوجه به حجم بسیار زیاد رسانه‌ها و منابع اطلاعاتی و تغییرات سریع آن در حیطه
آموزش، محققان را بر آن ساخت تا به بررسی تأثیر آموزش سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی
دانش‌آموزان بپردازند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی است. در این پژوهش از روش نیمه‌آزمایشی و طرح پیش‌آزمون
و پس‌آزمون با گروه کنترل به منظور بررسی تأثیر آموزش سواد رسانه‌ای بر میزان مهارت‌های تفکر
انتقادی دانش‌آموزان استفاده شد. جامعه آماری پژوهش حاضر را کلیه دانش‌آموزان پایه اول متوسطه
شهرستان تهران تشکیل دادند. از این جامعه آماری ابتدا با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی
خوشه‌ای از مناطق تهران، منطقه 6 انتخاب شد از منطقه 6 نیز با استفاده از روش تصادفی ساده، یک
مدرسه انتخاب شد؛ مدرسه انتخاب شده دو کلاس پایه اول متوسطه داشت که یکی از این کلاس‌ها،
بصورت تصادفی به عنوان گروه آزمایش و کلاس دیگر گروه کنترل را تشکیل دادند. بدین ترتیب که
اول برای هر دو گروه (آزمایشی و کنترل) پیش‌آزمون تفکر انتقادی اجرا شد، سپس طرح درس
8جلسه‌ای آموزش سواد رسانه‌ای (این طرح به عنوان ابزار دوم در زیر آورده شده است) برای گروه
آزمایش اجرا شد اما برای گروه کنترل، هیچگونه آموزشی اعمال نشد؛ بلافاصله بعد از اتمام آموزش
سواد رسانه‌ای برای گروه آزمایش، پس‌آزمون مهارت‌های تفکر انتقادی برای هر دو گروه اجرا شده و
در نهایت با استفاده از آزمون کوواریانس به تحلیل یافته‌ها پرداخته شد. بعد از تحلیل یافته‌ها به منظور

اعتباربخشی به یافته‌های پژوهش بصورت تصادفی از نمونه‌های گروه آزمایش مصاحبه نیمه- ساختاریافته و نظرخواهی گرفته شد.

ابزارها مورد استفاده عبارتند از: پرسشنامه مهارت‌های تفکر انتقادی کالیفرنیا فرم ب (CCTST) که در سال 1990 توسط فاسیون و فاسیون¹ ساخته شد و دارای 34 گویه است که برخی از آن‌ها چهار گزینه‌ای و برخی پنج گزینه‌ای است. در هر گویه فقط یک پاسخ صحیح وجود دارد و نمره کل فرد می‌تواند حداکثر 34 باشد. پنج حوزه تفکر انتقادی که در این پرسشنامه مورد ارزیابی قرار می‌گیرد شامل تحلیل، ارزشیابی، استنباط، استدلال استقرایی و استدلال قیاسی است. زیرمقیاس تحلیل شامل 9 گویه، ارزشیابی شامل 14 گویه، استنباط شامل 11 گویه و استدلال استقرایی و قیاسی هر کدام شامل 15 گویه است. میانگین تعیین شده برای این آزمون 15/89 است (حریری و باقری‌نژاد، 1390). ضریب پایایی آزمون (مقدار آلفای کرونباخ) 0/72. و اعتبار سازه تمام خرده‌مقیاس‌ها با همبستگی مثبت و بالا بین 60-65٪ گزارش شده است. در این آزمون برای هر جواب صحیح یک نمره به فرد تعلق می‌گیرد و مجموع جواب‌های صحیح نمره کل را تشکیل می‌دهد. حداقل نمره صفر و حداکثر 34 است و نمره کسب شده در هر بخش از آزمون بین 0 تا 16 متغیر می‌باشد. به طوری که حداکثر امتیاز در بخش تحلیل، استنباط، ارزشیابی، استدلال قیاسی و استدلال استقرایی به ترتیب 9، 11، 14، 16 و 14 امتیاز است (یاسائی، نواسانیان و داوری، 1393).

ابزار دوم بسته طرح درس آموزش سواد رسانه‌ای می‌باشد. به منظور آموزش سواد رسانه‌ای برای گروه آزمایش، طرح درسی 8 جلسه‌ای ارائه خواهد شد که در جدول 1 مشهود است.

جدول 1. خلاصه جلسات آموزش سواد رسانه‌ای

شماره جلسه	عنوان جلسه	شرح جلسات
1	آشنایی مقدماتی با دوره آموزشی	معارفه، اهداف دوره، ساختار دوره، ایجاد انگیزه و اهمیت طرح آموزشی و همچنین اجرای پیش آزمون مهارت‌های تفکر انتقادی
2	تحلیل فیلم و تبلیغات بازرگانی	چند کلیپ برای آزمودنی‌ها نشان داده شد و از آنها خواسته می‌شود که به تحلیل اهداف فیلم و نتیجه اش بپردازند و آموزش‌دهنده به‌عنوان رهبر بحث و تحلیل آزمودنی‌ها رو سکوسازی کرد.
3	بررسی پیام رسانه	دانش‌آموذانتکنیک‌هایخلاقانه‌ایراکهدر پیامرسانه‌ایبه‌کار می‌رود، بررسی می‌کنند. ددانش‌آموذانبه‌کمکتسهیل‌گردوره، ابتدا با اندازه‌نماها، زاویه‌دوربین، نوععدسی، ترکیب‌بندی، نورپردازی، رنگ‌انواعرمزهاپسینمایآشناسمی‌شوندودلالتهاپیراکههر کداماز اینموارد دارد، فرامی‌گیرند.

¹Facione,

		سپاس‌اندلها و مدلولهارا رویکیپام رسانه‌ایشناسایی کنند.
4	ادامه بررسی پیام رسانه	پس از ارائه یکپیمارسانه‌ای، (کاریک‌اتوری) ازدانش آموزانخواستہ شدتفسیرخودرازیامیانکنند. باتوجهبہتفاوتادراکوتفسیردانش آموزانازپیامرسانه‌ایواحده، ازآنهاخواستہ شدتادلایلاینتفاوتنگرشراتوضیحدهند. برابهدایتدرکدانش آموزان، سؤالاتراهنمازیرامطرحخواهد شد: آیاتابه حالچیزبیشبہبہپیامرسانه‌ایراتجربہکرده‌اید؟ ازاینمترسانه‌ای چه چیزبیادگرفتید؟ ازپاسخفراددیگروتجربیاتآنهاچه چیزهایبیادگرفتید؟ درواقع، هدفازاینبخشکلاسآشناییدانش آموزانبا عوامل مؤثربردرکودریافت‌مخاطبانبود؛ عواملیهمچون سن، جنس، تجربه‌زیسته، تحصیلاتونظایران.
5	بررسی پیام فیلم	باتوجهبہتفاوتادراکوتفسیردانش آموزانازپیامرسانه‌ایواحده، ازآنهاخواستہ‌تہ‌خواهد شدتادلایلاینتفاوتنگرشراتوضیحدهند. برابهدایتدرکدانش آموزانواشنایانایاناینبهدف، سؤالاتراهنمازیرامطرحکردیم: مثال، جهانینیرسانه‌ها، نگرشبه‌زنانونودکان، عاداتغذایی، نحوه‌پوشش، الگوهایرفتاریونظایران، کهدررسانه‌هاازنماییمی‌شوند، برسشیدند. سؤالاتراهنمایبخشسازدانش آموزانعبارتبودنداز: چهارزشهاوایدہهایبیدراینپیامآنهاش‌دند؟ جهانینیبیانیامچیست؟ بازنمایینیبیامازپدیدہ‌هایگونگونگونگونهاست؟ چهجنبه‌هایبیدراینپیامنادیده‌گرفته‌شده‌اند؟
6	تحلیل خبر رسانه‌ها	چندخبر از رسانه‌های مختلف برای آزمودنی‌ها گزارش شد و از آنها خواسته می‌شود که به تحلیل خبر بپردازند و آموزش‌دهنده بعنوان بحث و تحلیل آزمودنی‌ها رو راهنمایی کرد
7	بررسی اهداف فرستندگان پیام	بیشترپیام‌هایرسانه‌ایبرایبده‌دستاوردنسنسودیاقدربترنامہریزیشده‌اند. دراینبخشی توانبادادنمثال‌هایگونگونگونهاهدفرا تشریحکرد.
8	جمع بندی و اختتام	مرور مباحث قبلی، توزیع و تکمیل مجدد پرسشنامه تفکر انتقادی (پس آزمون) پرسش و پاسخ به سوالات، بحث و نتیجه‌گیری از کل جلسات، اختتام جلسه

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر 43 دانش‌آموز دختر (21 دانش‌آموز در گروه کنترل و 22 دانش‌آموز در گروه آزمایش) حضور داشتند؛ میانگین سنی دانش‌آموزان 15.6 با انحراف استاندارد 0.7 سال بود. در جدول 1 شاخص‌های توصیفی مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان به تفکیک گروه در پس‌آزمون و پیش‌آزمون آورده شده است:

جدول 2: شاخص‌های توصیفی نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون مهارت‌های تفکر انتقادی و ابعاد آن به تفکیک گروه

گروه‌های پژوهش	آزمون	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد
گروه کنترل	پیش‌آزمون	22	9.91	3.63
	پس‌آزمون	22	10.01	3.50
گروه آزمایش	پیش‌آزمون	21	9.73	3.13
	پس‌آزمون	21	14.09	4.91

در جدول 2 شاخص‌های توصیفی پیش‌آزمون و پس‌آزمون به تفکیک گروه کنترل و آزمایش نشان داده شده است. همانطور که مشهود است میانگین گروه آزمایش در پس‌آزمون نسبت به پیش‌آزمون

به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش داشته اما در میانگین گروه کنترل در پیش‌آزمون و پس‌آزمون تفاوت زیادی احساس نمی‌شود.

در این پژوهش، برای بررسی فرضیه‌های پژوهش از آزمون‌های تحلیل کوواریانس یک‌عاملی (ANCOVA) استفاده گردید.

دلیل استفاده از این آزمونها اینست که در هر دو گروه پیش از مداخله و پس از آن تفاوت‌های فردی و آمادگی قبلی دانش‌آموزان تعدیل‌کننده اثر آنها از پیش‌آزمون به عنوان متغیر کنترل استفاده گردید. قبلاً از اینکه از آزمون تحلیل کوواریانس استفاده

شود، باید بر خیاز پیش فرض‌های هم‌بستگی مونا ماریمور دبر سیکرار بگیرد، چون که هم‌بستگی عایتا بین مفروضه‌ها ممکن است نتایج تحقیق را با سوگیری همراه سازد. پیش فرض‌های استفاده از تحلیل کوواریانس عبارتند از: 1.

نرمال بودن توزیع پیراکنندگیداده‌ها 2. برابر بودن واریانس‌ها 3. هم‌بستگی خطی در میان متغیرها. این سه مفروضه قبلاً از تحلیل کوواریانس برای این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت و مشخص شد که هر سه مفروضه‌ها از مونت‌تحلیل کوواریانس برقرار بود.

یعنی استفاده از تحلیل کوواریانس برای تحلیل داده‌های این پژوهش مناسب بود. بدین صورت، از طریق مقایسه و گروه، با تعدیل اثر پیش‌آزمون، فرضیه‌های پژوهش مورد بررسی برقرار گرفتند.

جدول 3. خلاصه نتایج بررسی پیش فرض‌های استفاده از کوواریانس

پیش فرض	آزمون	سطح معنی داری
نرمال بودن توزیع داده‌ها	کالموگراف اسمیرنوف	گروه کنترل (312) - گروه آزمایش (416)
همسانی واریانس‌های خطای یادگیری	آزمون لوین	253
همگن بودن خطوط رگرسیون	کنش متقابل بین متغیرها	326

جدول 4: نتایج تحلیل کواریانس تاثیر آموزش سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان

منبع تغییرات	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگن مجذورات	مقدار F	سطح معناداری
مدل تصحیح شده	561/67	2	280/83	101/56	/000
عرض از مبدا	1/09	1	1/09	/573	/754
پیش‌آزمون	531/07	1	531/07	192/06	/000
گروه (متغیر مستقل)	32/29	1	32/29	11/68	/001
خطا	110/60	40	2/76		
کل	7279/00	43			
کل تصحیح شده	672/27	42			

در جدول (4) نتیجه‌آزمون متحلیکواریانس بوضوح نشان داده شده است. همانطور که در این جدول مشهود است، مجموع مجذورات 32.29 بدست آمده که این منجر به مقدار $F = 11.68$ شده است که این مقدار F در سطح $0/05$ معنی دار است به عبارت دیگر، حتی بعد از تعدیل اثر پیش‌آزمون، تفاوت بین گروه‌ها از مایشیبا کنترل، با 99% اطمینان، معنی داری باشد.

جدول 5: خلاصه نتایج تحلیل کواریانس تاثیر آموزش سواد رسانه‌ای بر ابعاد تفکر انتقادی دانش‌آموزان

ابعاد تفکر انتقادی	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگن مجذورات	مقدار F	سطح معناداری
تحلیل	9/06	1	9/06	4/53	/003
استنباط	12/11	1	12/11	11/71	/000
ارزشیابی	8/72	1	8/72	4/02	/004
استدلال قیاسی	4/14	1	4/14	1/57	/260
استدلال استقرایی	6/50	1	6/50	3/10	/005

در جدول (5) خلاصه نتایج آزمون متحلیکواریانس ابعاد تفکر انتقادی بوضوح نشان داده شده است. همانطور که در این جدول مبرهنه است، مجموع مجذورات بعد از تحلیل 9/06 می‌باشد که منجر به اندازه‌آزمون F ، $4/53$ می‌شود که اندازه‌آزمون F در سطح $0/05$ معنی دار است. همچنین مجموع مجذورات بعد از استنباط 12/11 می‌باشد که منجر به اندازه‌آزمون F ، $11/71$ می‌شود که اندازه‌آزمون F هم در سطح $0/01$ معنی دار است. مجموع مجذورات بعد از ارزشیابی $8/72$ می‌باشد که منجر به اندازه‌آزمون F ، $4/02$ شده است که اندازه‌آزمون F هم در سطح $0/05$ معنی دار است.

مجموعه مجذور اتبعداستدلال قیاسی 4/14 می باشد که منجر به اندازه آزمون F، 1/57 شده است که اندازه های آزمون F از لحاظ آماریمعنی دار نیست و در نهایت مجموعه مجذور اتبعداستدلال استقرایی 6/50 می باشد که منجر به اندازه آزمون F، 3/10 شده است که اندازه های آزمون F هم در سطح 0/05 معنی دار است.

در این پژوهش به منظور اعتبار بخشی به نتایجی که از طریق پرسشنامه مهارت های تفکر انتقادی بدست آمد، از مصاحبه نیمه ساختاریافته نیز استفاده شده؛ بدین ترتیب که با 5 نفر از دانش آموزان گروه آزمایش که بصورت تصادفی انتخاب شده بودند به مصاحبه پرداخته شد؛ خلاصه نتایج این مصاحبه نیمه ساختار یافته در جدول زیر (4) آورده می شود.

جدول 6. خلاصه نتایج مصاحبه نیمه ساختار یافته با 5 نفر از دانش آموزان

شماره آزمودنی	نظرات دانش آموزان
شماره 1	کلاس هایی که به منظور آموزش سواد رسانه ای برای ما گذاشته بودند برای من خیلی جالب بود؛ هیچوقت به پیام هایی که از طرف منابع مختلف و رسانه های متنوع دریافت می کردم با این دید نقادانه نگاه نمی کردم؛ به نظر من این برنامه را باید برای همه دانش آموزان بگذارند چون خیلی مفید بود.
2	من بعد از اینکه در این کلاس شرکت کردم؛ سواد رسانه ای را فهمیدم که چی هست. قبل از این کلاسها، مثلا من وقتی شبکه های ماهواره ای و خبرها را می دیدم بدون اینکه در ذهنم غربالگری کنم قبولشان می کردم؛ این دوره برای من از این نظر مفید بود که فهمیدم هر چیزی را نباید همینجوری باور کرد.
3	من سواد رسانه ای را از تلویزیون و از برخی معلم ها شنیده بودم اما فکر نمی کردم اینقدر بتواند برای ما دانش آموزان ثمربخش باشد. از وقتی که در این کلاسهای 8 جلسه ای شرکت کردم هر خبری را که در شبکه های مجازی می خونم باور نمیکنم، اگر برای من مهم باشد حتما از منابع مختلف خبرها رو بررسی می کنم. همچنین فهمیدم که اکثر فیلم های تجاری در پی تبلیغ کالاها یا افکار خود هستند پس باید نقادانه عمل کنیم برا گرفتن تصمیم.
4	من نیز همانند همکلاسه های خودم در زمینه رسانه و منابع خبرها و شبکه های پخش فیلم و... اطلاعات چندانی نداشتم، در این کلاس های آموزش سواد رسانه ای آموختم که هر رسانه ای ممکن است به نفع خودش و در پی رسیدن به اهداف خود مستقیما یا مستقیم مطالب را پخش کند.
5	امروز در دنیا بیوزندگی می کنیم که خواهناخواه در شرایط شاعر سوانها بقرار دارد. فضایی بر ما رسد از اطلاعات است. وقتیتلفن ما به ما به صدای آید، در اطلاعات موجود در فضای اینار تباطشده است؛ این دوره برای من و بچه ها که باهم بحث می کردیم خیلی مفید بود و ذهن غربالگری من برای دریافت پیام ها از رسانه های

بحث و نتیجه‌گیری

همزمان با ورود به قرن 21 سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی به طور فزاینده‌ای دچار پیچیدگی و همه‌جانبه‌گرایی شده‌اند. این پیچیدگی‌ها موجب شده‌اند تا پیام‌های تولید شده توسط رسانه‌ها، مخاطبان خود را در گوشه و کنار جهان دچار نوعی سردرگمی و تردید در انتخاب پیام‌ها کنند. به عبارت دیگر، در عصر جهانی شدن و با توجه به گسترش ارتباطات و فن‌آوری‌های اطلاعاتی و افزایش خروجی‌های رسانه‌ای، مباحثات جدی پیرامون گسترش مهارت‌های مدیریت و مهارت‌های اطلاعاتی مطرح شده‌است (نصیری و هاشمی، 1391). آگاهی یافتن درباره استفاده‌ها و سوء استفاده‌های ممکن، مزایا و مشکلات مربوط به رسانه‌ها، می‌تواند به شهروندان در تعیین تأثیر پیام‌های رسانه‌ای یاری رساند. با توجه به اینکه در دنیای امروز رسانه‌ها یکی از اجزای اصلی جوامع بشری هستند، آموزش سواد رسانه‌ای یکی از ملزومات اساسی برای شهروندان محسوب می‌گردد. هدف اصلی این پژوهش بررسی تأثیر آموزش سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان بود که مشخص شد آموزش سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان موثر است. همچنین 5 فرضیه فرعی تأثیر روش آزمایشی استفاده از آموزش سواد رسانه‌ای بر ابعاد 5 گانه تفکر انتقادی نیز مورد بررسی قرار گرفتند. بدین ترتیب یک فرضیه اصلی و 4 فرضیه فرعی این پژوهش نشانگر اثربخشی روش آزمایشی بکار رفته در افزایش معنی‌دار نمرات تفکر انتقادی و ابعاد آن در مقایسه با گروه کنترل بود. اما آموزش سواد رسانه‌ای بر بعد استدلال قیاسی اثربخشی معنی‌داری نداشت. علاوه بر اینکه تحلیل کوواریانس نشان‌دهنده اثربخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی بود، همچنین محققان در این پژوهش از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته با چند نفر از دانش‌آموزان گروه آزمایش که بصورت تصادفی انتخاب شده بودند، به تأیید و اعتباربخشی نتایج از طریق پرسشنامه تفکر انتقادی و تحلیل کوواریانس پرداختند، به طور کلی نتیجه این پژوهش (هم از طریق پرسشنامه تفکر انتقادی و هم از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته) گویای این نکته است که آموزش سواد رسانه‌ای یکی از ضروریات آموزش به دانش‌آموزان است و با همین آموزش می‌توان مهارت‌های تفکر انتقادی آنها را ارتقاء بخشید.

نتیجه پژوهش حاضر اختلاف معناداری را بین نمرات دانشجویان گروه کنترل با گروه آزمایش نشان داد. نتیجه این پژوهش با نتایج پژوهش دهقان شادومحمودیکوکنده (1391)؛ تقی‌زادوکیا (1393)؛ عباسی‌دومشهری (1393)؛ ایسنبرگ (2007)؛ مون (2009) و جمالی (2015) همسو می‌باشند.

در تبیین یافته‌های این پژوهش می‌تواند گفت که امروزه نظریه‌های ارتباطات به سوی کشانده شده است که از مطلق‌گویی می‌گریزند و نقش ویژگی‌های مخاطبان را در میزان تأثیرپذیری آنها از پیام‌های رسانه‌ای مهم می‌دانند. از جمله ویژگی‌های تأثیرگذاری که در این مقاله به عنوان متغیر اصلی تحقیق گنجانده شده است، میزان سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان می‌باشد. محققان ارتباطات فرض را بر این گذاشته‌اند که همانطور که میزان سواد رسانه‌ای در افراد مختلف متفاوت است میزان تأثیرپذیری آنها از پیام‌های رسانه‌ای نیز متفاوت می‌شود. یکی از دلایلی که آموزش سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان تأثیر مثبتی گذاشته می‌تواند این باشد که داشتن سواد رسانه‌ای سبب رمزگشایی انتقادی از پیام‌های رسانه‌ای و به دنبال آن برخورد صحیح با آنها می‌شود و اجازه نمی‌دهد که این پیام‌ها به آسانی سبک زندگی و تفکر افراد را به هر سویی که خود می‌خواهند سوق دهند. داشتن سواد رسانه‌ای می‌تواند به عنوان راهکار مناسبی، مهارت‌هایی را به فرد آموزش دهد تا در برابر رسانه‌ها موضعی فعالانه داشته‌باشد و در میان حجم انبوهی از اطلاعات که شبانه‌روز در اختیارش قرار می‌گیرد، دست به انتخاب بزند. هدف سواد رسانه‌ای ارتقای فهم انتقادی و مشارکت فعالانه است (فراهانی، 1393). داشتن سواد رسانه‌ای، دانش‌آموزان را به عنوان یادگیرنده مادام‌العمر از رسانه‌ها توانمند می‌کند تا با استفاده از قوه تفکر انتقادی و تحلیل و ارزشیابی خود، مطالب سره را از ناسره تشخیص دهند. در نهایت می‌توان گفت که مهارت‌های تفکر انتقادی یکی از مهارت‌هایی است که برای رشد هر فرد ضروری است، دانش‌آموزان باید مهارت‌های ضروری برای تفکر، رابطه هوشیارانه با رسانه‌ها، استفاده از تفکر انتقادی و تجزیه و تحلیل پیام‌های رسانه‌ای را فرا بگیرند. یکی از عوامل موثر بر رشد و ارتقای مهارت‌های تفکر انتقادی آموزش سواد رسانه‌ای برای دانش‌آموزان است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابنامه:

- آقازاده، احمد. (1386). آموزش و پرورش تطبیقی. تهران. پیام نور
- بابازاده، مجید. (1388). بررسی رابطه بین مهارت‌های تفکر انتقادی با سواد اطلاعاتی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی. کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.
- تقی‌زاده، عباس و کیا، علی‌اصغر (1393). نیازسنجی برنامه آموزش سواد رسانه‌ای در مدارس. مطالعات فرهنگ و ارتباطات. سال 15 شماره 26. صص 79-104.
- حافظی، ابراهیم و بختیاری، زهرا (1383). نقش سواد اطلاعاتی در بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی. رحمت‌الله فتاحی (گردآورنده). مجموعه مقالات آموزش استفاده کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی (صص 355-375). مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز آستان قدس رضوی.
- حریری، نجلا و باقری نژاد، زهره (1390). بررسی تفکر انتقادی دانشجویان دانشکده بهداشت دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی در سال 1389. مجله دانشگاه علوم پزشکی مازندران، 21(1)، 173-166.
- دهقان‌شاد، حوریه و محمودی کوننده، سیدمحمد (1391). بررسی ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای کودکان و نوجوانان از نگاه متخصصان آموزش و پرورش شهر تهران. مجله مطالعات رسانه‌ای. سال هفتم. شماره 16. صص 69-82.
- عباسی‌دومشهری، محمد (1393). بررسی رابطه میزان سواد اطلاعاتی با مهارت‌های تفکر انتقادی در مدارس دوره ابتدایی شهرستان میناب. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
- فراهانی، مژگان (1393). درس سواد رسانه‌ای: گزارشی از اجرای آزمایشی آموزش سواد رسانه‌ای. مجله رشد آموزش علوم اجتماعی. دوره 16 شماره 4. صص 30-32.
- فرمیپنی فراهانی، محسن؛ پیداد، فاطمه. (1389). مهارت‌های زندگی. تهران: شباهنگ.
- قاسمی، طهمورث (1385). سواد رسانه‌ای، رویکردی جدید به نظارت. رسانه. 17(4). 106-85.
- مایرز، چت (1386). آموزش تفکر انتقادی (ترجمه خدایار ایلی، چاپ هفتم). تهران: سمت
- ملکی، حسن و حبیبی پور، مجید (1386). پرورش تفکر انتقادی هدف اساسی تعلیم و تربیت. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره 19 سال ششم. بهار 1386.

نصیری، بهاره؛ بخشی، بهاره (1391). اهمیت آموزش سواد رسانه‌ای در قرن بیست و یکم. مطالعات رسانه-ای. (18)7. (18)7. 149-158.

نوحی عصمت، صالحی‌سحر، سیزواریسکینه (1393). رابطه تفکر انتقادی با سبک‌های یادگیری در دانشجویان تحصیلات تکمیلی پرستاری. مجله گام‌های توسعه در آموزش پزشکی. دوره 11 شماره 2 صص 179-186.

یاسائی، صغری. نواسانیان، وانه. داوری، عبدالرحیم. (1392). بررسی میزان لفر انتقادی در دانشجویان دندان‌پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد در سال 1392. مجله مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی. دوره نهم. شماره 1 شماره پیاپی 14. صص 70-80.

Aloqaili, A. S. (2012). The relationship between reading comprehension and critical thinking: A theoretical study. *Journal of King Saud University - Languages and Translation*, 24(1), 35-41. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jksult.2011.01.001>

Eisenberg, M. B., Lowe, C. A., & Spitzer, K. L. (2004). *Information literacy: Essential skills for the information age*. Greenwood Publishing Group, 88 Post Road West, Westport, CT 06825.

Gul, R., Cassum, S., Ahmad, A., Khan, S., Saeed, T., & Parpio, Y. (2010). Enhancement of critical thinking in curriculum design and delivery: A randomized controlled trial for educators. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 3219-3225.

Jamali, R. (2015). Effects of information and media literacy in social movements. *Online Arab Spring*, 31-40. doi:10.1016/b978-1-84334-757-6.00004-8

Miri, B., David, B. C., & Uri, Z. (2007). Purposely teaching for the promotion of higher-order thinking skills: A case of critical thinking. *Research in science education*, 37(4), 353-369.

Moon, d. (2009). *Critical thinking : an explanation of theory and practice*. Landon and newyork: rout ledge.

O'Neill, B. (2010). Media literacy and communication rights ethical individualism in the new media environment. *International Communication Gazette*, 72(4-5), 323-338.

Oxstrand, B. (2009). *Media Literacy Education-A discussion about Media education in the Western countries, Europe and Sweden*.

Saleki, M. (2015). The relation of parent-child interaction with addiction And the quality of friendship among teenagers. *INTERNATIONAL JOURNAL of ACADEMIC RESEARCH*. 7(3).99-93.

Simpson, E., & Courtney, M. D. (2002). Critical thinking in nursing education: Literature review. *International journal of nursing practice*, 8(April), 89-98.

Topoğlu, O. (2014). Critical Thinking and Music Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116(0), 2252-2256. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.554>

Yousefi A, Gordanshekan M. (2012), Critical thinking *Iranian Journal of Medical Education*. 11(9): 1120-8.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی